Cosmas en Damianus met hun broers **Anthimus**, **Leontius** en **Euprepius**; **† ca. 303**.
Feestdag 26 september (tot 1969 27 september)

Titiaan, *De H. Marcus, tronend tussen de heiligen Cosmas, Damianus, Rochus en Sebastiaan,* 1510
Olieverf op paneel, 230 x 149 cm
Venetië, Santa Maria della Salute

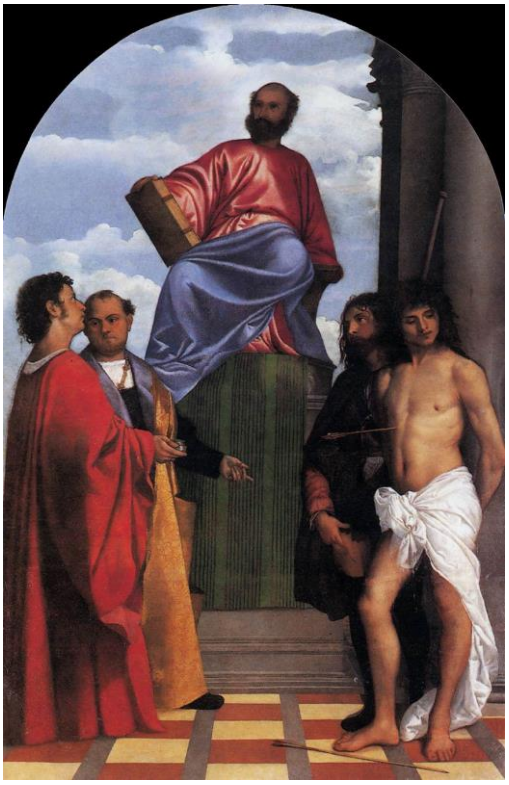

In de Santa Maria della Salute in Venetië hangt een vroeg werk van Titiaan, een altaarstuk waarop de patroonheilige van Venetië, Marcus, wordt afgebeeld, omringd door vier zogenaamde 'pestheiligen': Cosmas en Damianus, Rochus en Sebastianus.

Sebastianus en Rochus kwamen eerder aan de orde. Antonius Abt, de hoofdpersoon van de vorige bijdrage, komt op dit altaarstuk niet voor.

De tweelingbroers Cosmas en Damianus, hadden als bijnaam 'de onbaatzuchtige artsen' omdat zij kosteloos voor hun patiënten werkten. Zij stierven aan het begin van de vierde eeuw door onthoofding de marteldood in Syrië, maar hun relieken werden naar Rome overgebracht, alwaar zij de naamgevers zijn van een prachtige kerk.

In veel gevallen worden Cosmas en Damianus als één (de vierde) pestheilige beschouwd.

Apsis mozaïek, 526-30 (gerestaureerd in 1989)
Rome, Santi Cosma e Damiano in Via Sacra

Legenda aurea: Paus Felix liet te Rome een grote kerk bouwen ter ere van de beide heiligen.

De zogenaamde Tempel van Romulus uit het begin van de vierde eeuw, toegankelijk vanaf het Forum Romanum, werd in 526-530 heringericht als vestibule van de basiliek; vandaar de toevoeging "in Via Sacra" aan haar benaming. Hiermee was die tempel de eerste heidense cultusplaats in Rome die werd overgedragen aan de christelijke eredienst.

De apsis mozaïek stelt de *parousia* voor, de wederkomst van Christus in macht en majesteit op het einde der tijden. Aan weerszijden van Christus staan Petrus (rechts) en Paulus (links) die de heilige broers Cosmas en Damianus, hun martelaarskrans in de hand, aan hem aanbevelen. Uiterst links biedt paus Felix IV het model van deze basiliek aan; uiterst rechts is de H. Theodorus afgebeeld.

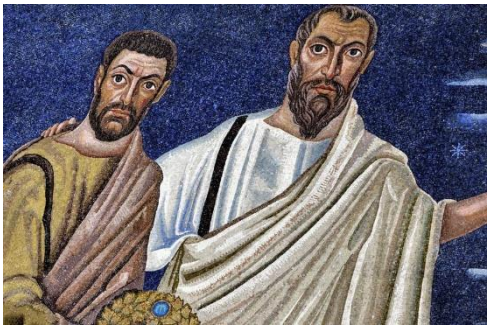

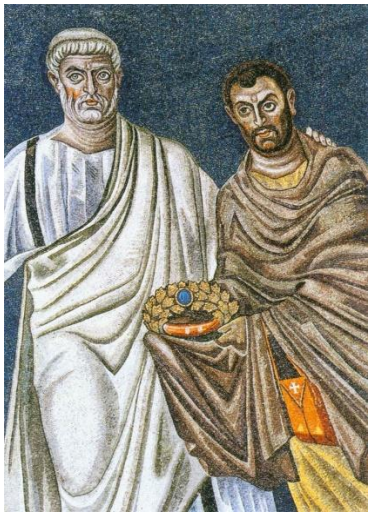

Legenda aurea, vertaling door Jean de Vignay, Parijs, 1382

Perkament, Frans, 305 x 220 (185 x 150) mm
Londen, British Library [Royal 19 B XVII]
Folio 266 (margeminiatuur): Cosmas en Damianus

Legenda aurea: Cosmas en Damianus waren tweelingbroers uit de stad Egea, zoons van Theodora, een godsdienstige vrouw.

Zij hadden van de Heilige Geest de geneeskunde geleerd en kregen zoveel genade van de Heilige Geest dat ze alle aandoeningen konden genezen, niet alleen bij mensen maar ook bij dieren.

Al hun diensten verleenden zij zonder betaling.

Samen met de evangelist Lucas en Pantaleon zijn zij de patroonheiligen van geneesheren, chirurgen, tandartsen, apothekers, drogisten, vroedvrouwen. Cosmas is ook patroon van barbiers en kappers, omdat die veel met 'cosmetica' werken!

Hun voorspraak werd gevraagd tegen koorts, klierziekten, ongezonde sappen, zweren, tegen de paardenziekte droes en tegen de pest.

Theodoros Apsevdis, *Cosmas en Damianus* (detail), 1192
Fresco
Cyprus, (bij) Lagoudera, Panagia tou Araka kerk

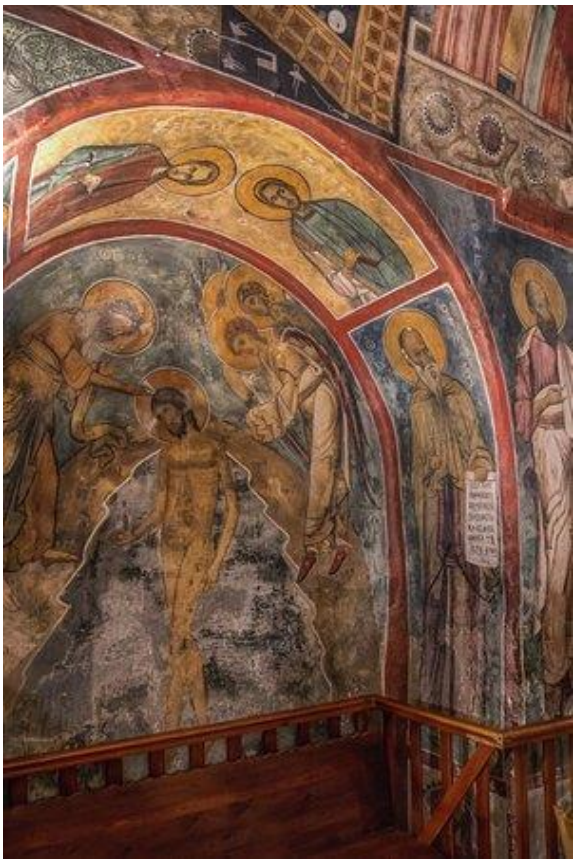

Hun verering is het grootst in de Grieks- en Russisch- orthodoxe kerk. Omdat zij gratis zieken verzorgden staan Cosmas en Damianus in de oosterse kerk bekend als de *Heilige Geldlozen*.

In het twaalfde-eeuwse Byzantijns kerkje van Panagia tou Araka (Heilige Maagd van Araka) op Cyprus worden ze ten halve lengte afgebeeld op de boog van een kleine zijkapel met op de achterwand de *Doop van Jezus in de Jordaan.*

(Met dank aan dominee Wiersma)

Jean Le Tavernier, *Getijdenboek van Filips de Goede*, Oudenaarde, ca. 1453
Perkament, Latijn en Frans, 268 x 178 mm (miniatuur 80 x 65 mm)
Den Haag, Koninklijke Bibliotheek [76 F 2]
Folio 261 verso: Cosmas en Damianus

***Breviarium Grimani / Grimani-brevier*, Gent-Brugge, 1510-1520**
Perkament, Latijn, 882 folia, 110 volbladminiaturen, 230 x 290 mm
Venetië, Biblioteca Marciana
Folio 744 recto: Cosmas en Damianus

Cosmas, een universitair geschoolde doctor - herkenbaar aan het lange, met bont afgezette gewaad en de typische muts - heeft een kolfvormig glas met urine in de hand. De uroscopie of piskijken was in de middeleeuwen de meest gebruikte diagnosemethode.

Het is van belang om te beseffen dat in de middeleeuwen de universitair opgeleide arts alleen de diagnose stelde en medicijnen voorschreef. Hij gaf vanaf zijn 'leerstoel' aanwijzingen hoe een medicijn bereid moest worden, en waar op het lichaam de ingreep moest plaatsvinden.

Voor het verrichten van het handwerk – aderlaten, purgeren, opereren - werd er een beroep gedaan op de chirurgijn.

Die rol was aan Damianus toebedeeld. Hij houdt een zalfpot, een vijzel, een spatel of een medicijnkistje in de hand.

Fra Angelico, San Marco altaarstuk, Florence, 1438-1440
Tempera op paneel, 220 x 227 cm
Florence, Museo di San Marco

Fra Angelico schilderde de Madonna met Kind omringd door heiligen en engelen – het zogenaamde *San Marco-altaarstuk* - voor het hoofdaltaar van de kloosterkerk van het San Marco klooster in Florence. De opdrachtgever was Cosimo de' Medici. De patroonheiligen van de familie, Cosmas en Damianus, zitten geknield op de voorgrond. Cosmas is ook de patroonheilige van Cosimo – de heilige zou een portret kunnen zijn.

Links staan de patroonheiligen van kleinzoon Lorenzo (Laurentius) en zoon Giovanni (Johannes de Evangelist) met de heilige Marcus, patroonheilige van het klooster. Rechts staan Dominicus, de stichter van de orde, Franciscus van Assisi en de eerste dominicaanse martelaar, Petrus Martyr.

Op de predella schilderde Fra Angelico acht scenes met taferelen uit het leven van Cosmas en Damianus. De verhalen over Cosmas en Damianus hoorde Fra Angelico minstens eens per jaar – op 27 september, de naamdag van de heiligen - in de kapittelzaal van het klooster. Ze werden voorgelezen uit het brevier van de dominicanen dat was gebaseerd op de *Legenda aurea.* Het verhaal over de slang heeft hij weggelaten.

Helaas zijn de panelen van de predella over meerdere musea verspreid.

Hierna volgen de scènes in de volgorde van de oorspronkelijke predella.

Fra Angelico*, Genezing van Palladia*, 38 x 46 cm
Washington, National Gallery of Art

Het verhaal begint met de genezing van de vrouw Palladia: Nooit lieten zij toe dat zij voor hun zorgen betaald werden. Zo was er een vrouwe, Palladia genaamd, die al haar geld had uitgegeven aan geneesmiddelen; ten einde raad kwam zij de beide broers consulteren, die haar prompt wisten te genezen.

Uit dankbaarheid bood ze Damianus een heel bescheiden geschenkje aan. Eerst weigerde hij, maar uiteindelijk nam hij het toch aan, niet uit hebzucht, maar omdat de vrouw zo vriendelijk aandrong. Maar toen Cosmas ervan hoorde, gaf hij te kennen dat hij na zijn dood niet bij zijn broer in hetzelfde graf begraven wenste te worden. In de daarop volgende nacht verscheen hem de Heer zelve, en Hij zei dat er geen kwaad in stak dat zijn broer het geschenkje had aangenomen.

Fra Angelico, *Cosmas en Damianus voor Lysias*, 38 x 46 cm
München, Alte Pinakothek

Ze werden zo beroemd dat ook de proconsul, Lysias, van hen hoorde. Hij liet ze voor zich verschijnen en hij informeerde naar hun naam, hun land van herkomst en hun rijkdommen. De heilige mannen gaven ten antwoord:
"Wij heten Cosmas en Damianus. Wij hebben nog drie broers: Anthimus, Leontius en Euprepius. Wij zijn afkomstig uit Arabië. Maar rijkdom, die hebben christenmensen niet."

De proconsul liet ook de drie broers ontbieden. Zij weigerden de afgoden de verschuldigde eer te bewijzen.

Fra Angelico, *Demonen vallen Lysias aan*, 38 x 46 cm
München, Alte Pinakothek

Daarom liet hij hun handen en voeten met klinknagels doorboren. Maar zij dreven de spot met zijn martelingen. Toen liet hij hen omhangen met dikke zware kettingen en zo in zee gooien. Maar een engel schoot te hulp en haalde ze eruit, en zo kwamen ze weer voor de proconsul te staan.

Deze riep uit: "Jullie moeten wel grote tovenaars zijn dat je zulke trucs weet uit te halen. Leer mij die ook, in naam van mijn goden!" Hierop verschenen er twee demonen die hem vastgrepen en hem fors in zijn gezicht sloegen. Hij wendde zich nu tot de twee heiligen: "Vrienden, hebt medelijden met mij en bidt voor mij tot jullie God."

Zij hieven een gebed aan en onmiddellijk sloegen de demonen op de vlucht.

Toen merkte Lysias op: "Zie je nou hoe geërgerd mijn goden zijn, alleen omdat ik maar even dacht hen te laten vallen? Ik zal het dus niet meer laten passeren, als jullie ze beledigen."

Fra Angelico, *Martelingen van Cosmas en Damianus*, 38 x 46 cm
Dublin, National Gallery of Ireland

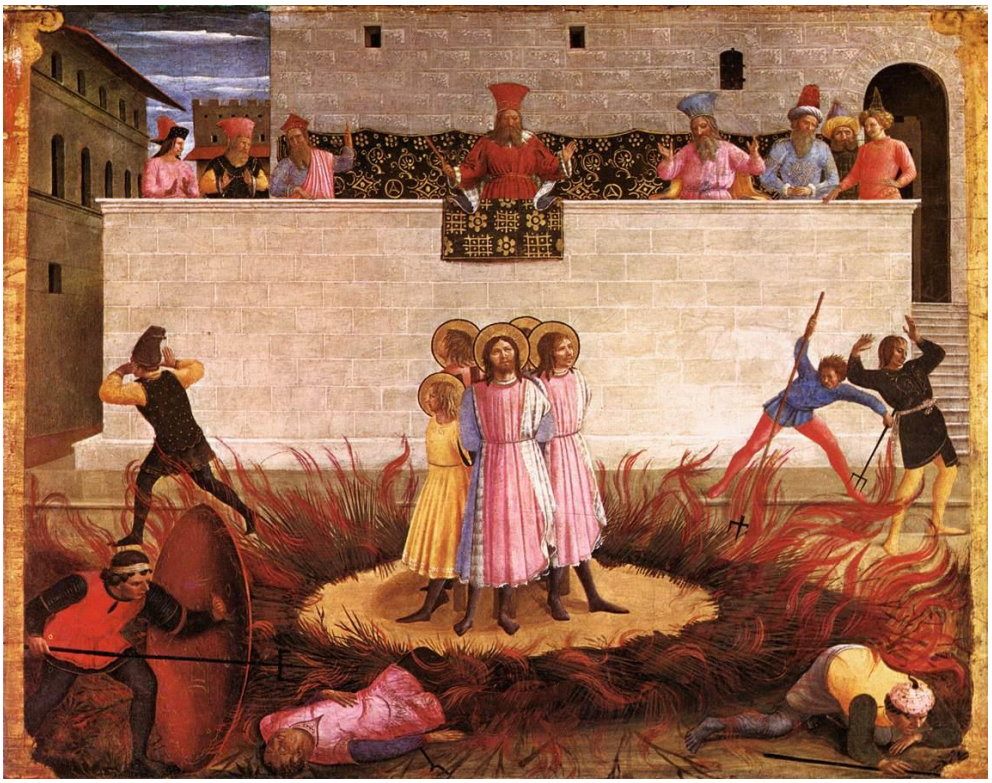

Toen liet hij ze in een groot vuur werpen. Maar de vlammen deerden hen niet, ze verteerden echter wel een flink aantal heidenen die eromheen stonden te kijken.

Ze werden vastgebonden aan een schildersezel om gegeseld te worden, maar een engel wist hen te vrijwaren van alle pijn. Tenslotte werden de beulen zo moe dat ze vanzelf ophielden. Toen liet de proconsul de drie broers van de heiligen arresteren en in de gevangenis werpen, terwijl hij hun tweeën op een kruis liet stenigen. Maar de stenen die men naar hen toe gooide, zeilden terug naar de werpers zelf en verwondden zo een flink aantal mensen. Nu werd de proconsul zo witheet van woede dat hij de drie broers uit de gevangenis liet halen; vervolgens gaf hij opdracht de twee op het kruis met pijlen de doorzeven. Maar de pijlen die op hen afgeschoten worden keerden in de lucht weer om in de richting van degenen die ze afgeschoten hadden. Toen moest de proconsul zijn nederlaag wel inzien en hij liet ze alle vijf bij zonsopgang onthoofden.

De christenen hadden de woorden van Cosmas goed onthouden en maakten aanstalten om hem niet bij zijn andere broers in het graf te leggen. Maar plotseling begon een kameel met een menselijke stem te spreken en hij beval hun dat ze alle vijf bij elkaar begraven moesten worden. Dit alles vond plaats tijdens de regering van keizer Diocletianus.

Fra Angelico, *Kruisiging van Cosmas en Damianus*, 38 x 46 cm
München, Alte Pinakothek

Drie van de broers liet hij (proconsul Lysias) weer in de gevangenis zetten, maar Cosmas en Damianus liet hij kruisigen en stenigen door het volk. Maar de stenen kwamen terug bij de gooiers en zeer velen raakten gewond. Buiten zichzelf van woede liet de rechter de drie broers naar buiten halen en bij het kruis zetten, terwijl Cosmas en Damianus op dat kruis door vier soldaten met pijlen werden beschoten. De pijlen kantelden echter en velen raakten erdoor gewond, zonder dat de heilige martelaren iets overkwam.

Fra Angelico, *Onthoofding van Cosmas en Damianus*, 38 x 46 cm
Parijs, Louvre

De rechter zag wel dat hij totaal werd overtroefd en hij kreeg het Spaans benauwd, hij bleef er bijna in. Daarop liet hij de broers onthoofden, alle vijf tegelijk.

Fra Angelico, *Begrafenis van Cosmas en Damianus*, 38 x 46 cm
Florence, Museo di San Marco

De christenen dachten terug aan de uitspraak van het heilige Cosmas dat ze niet samen mochten worden begraven, en ze bekeken hoe en waar de heilige martelaren begraven wilden worden.

En zie, daar verscheen plotseling een kameel die met menselijke stem verkondigde dat de beide heiligen op één plek moesten worden begraven. Hun lijden vond plaats ten tijde van Diocletianus, wiens regering begon rond het jaar des Heren 287.

Fra Angelico, *Genezing van Justinian*, 38 x 46 cm
Florence, Museo di San Marco

Paus Felix liet te Rome een grote kerk bouwen ter ere van de beide heiligen. De oppasser van deze kerk had een been dat helemaal weggevreten was van de kanker. Nu gebeurde het dat hij in de kerk was ingeslapen. Hij droomde dat de heilige artsen Cosmas en Damianus aan hem verschenen.

Zij hadden allerlei zalfjes en dokterswerktuigen bij zich. De ene zei tegen de ander: "Waar zullen we gezond vlees vandaan halen om het gat te vullen dat wij moeten maken door dit rottende vlees weg te snijden?" Daarop antwoordde die ander: "Op het kerkhof van Sint-Petrus' Banden is vandaag een Moor begraven; die is nog in goede staat. Haal daar maar vandaan wat wij hier nodig hebben."

Daarop snelde de ene naar het kerkhof om het been van die Moor te gaan halen. Nu begonnen zij bij de zieke het bovenbeen weg te snijden en zetten er dat van de Moor voor in de plaats. Vervolgens smeerden ze de plek zorgvuldig met zalf in. Het been van de zieke stopten zij bij het lijk van de Moor.

Bij zijn ontwaken voelde de man geen enkele pijn. Hij greep naar zijn been, maar er mankeerde niets aan. Toen maakte hij licht en ontdekte dat er helemaal niets meer aan zijn been viel te zien. Eerst begon hij nog te twijfelen of het wel zijn eigen been was dat hij met zijn hand voelde. Maar tenslotte kwam hij tot zichzelf; zielsgelukkig sprong hij op en begon aan iedereen te vertellen wat hem in zijn droom was overkomen, en hoe de heilige martelaars hem in zijn slaap hadden beter gemaakt.

Voor alle zekerheid gingen ze toch maar even in het graf van de Moor kijken. Men stelde vast dat een heup van de Moor was geamputeerd en daar in het graf was vervangen door een heup van de man in kwestie.

Jaume Huguet, *Retablo d'Abdó i Senén: De Beentransplantatie,* 1460
Olieverf op paneel,
Terassa, Kerk Santa Maria d'Ègara

Plastischer kan haast niet!

Cosmas en Damianus als patroonheiligen van de Medici familie in Florence.

Het *San Marco altaarstuk* met op de predella *Scènes uit het leven van Cosmas en Damianus* van Fra Angelico werd geschilderd in opdracht van Cosimo de' Medici. Het was bestemd voor de kerk van het San Marco klooster in Florence.

Twintig jaar later bestelde hij bij Rogier van der Weyden een altaarstuk met de *Madonna met Kind omringd door vier heiligen*, beter bekend als de *Medici-Madonna.* Gezien de geringe afmetingen kunnen we ervan uitgaan dat het altaarstuk bestemd was voor privégebruik, waarschijnlijk voor de privékapel van het familiepaleis Palazzo Medici-Riccardi in Florence.

Rogier van der Weyden, *Madonna met Kind en vier heiligen. Medici-Madonna,* ca. 1460-64
Olieverf op paneel, 61,7 x 46,1 cm, inclusief originele lijst
Frankfurt, Städelches Kunstinstitut

Op deze zogenaamde *Medici-Madonna* in Frankfurt staat Maria onder een wit rond tentbaldakijn waarvan het gordijn door engeltjes wordt geopend en opgehouden.

De vier heiligen, elk met hun attribuut, zijn van links naar rechts Petrus met de sleutel, Johannes de Doper als laatste profeet, het Oude Testament in de hand, Christus aanwijzend, en de tweelingbroers geneesheren Cosmas, met urinaal en recept, en Damianus met spatel. Hij houdt de linkerhand op de geldbeurs aan zijn gordel omdat hij gratis geneeskundige hulp verstrekte aan de armen.

De heiligen Cosmas en Damianus waren de patroonheiligen van de familie. Johannes de Doper kan als patroonheilige van Florence aanwezig zijn, maar het is ook mogelijk om hem, samen met Petrus te zien als patroon van Giovanni en Piero, zonen van Cosimo de' Medici.

In tegenstelling tot Antonius, Rochus, en in mindere mate Sebastianus, speelden Cosmas en Damianus geen rol in de devotie van mijn kindertijd en jeugdjaren. Zij hadden wel een eigen liturgie in de jaarkalender van mijn *Romeins Missaal met Vespers* uit 1947 (27 september), maar ik kan me niet herinneren die ooit gevolgd te hebben. Het epistel is genomen uit het boek *Wijsheid 5:16-20* en het evangelie uit *Lucas 6:17-23*. Het meest bevreemdend vind ik de *Kommuniezang:* Heer, men heeft de lichamen van uw dienaren als spijs toegeworpen aan de vogels in de lucht, de lichamen van uw heiligen aan de wilde dieren. Verlos door de kracht van uw arm zij die de dood ten prooi vallen.

Hildegard Brom-Fischer, Cosmas en Damianus, 1947
Naaldwerk, 21 x 17 cm
Rotterdam, Privébezit familie Huddleston Slater

Ik maakte kennis met Cosmas en Damianus in 1982 toen Dr. Jan Zuring (achterbuurman, gepensioneerd arts) mij vroeg om een artikel uit het Spaans te vertalen dat hij nodig had voor een publicatie over de 'heilige genezers' en hun verering op Mallorca: *Met Cosmas en Damianus op Mallorca.*

Hij werkte toen ook aan een publicatie voor de Vrienden van het Catharijneconvent: *S. Cosmas en S. Damianus in het naaldwerk van Hildegard Brom-Fischer.*

Dit prachtige miniatuur-naaldwerkje werd door de familie geschonken aan de Rotterdamse arts Willian Huddleston Slater ter gelegenheid van diens 40-jarig artsenjubileum.

In *Heiligen in het oosten* van G.S. Hoekstra komen Cosmas en Damianus niet voor.

Hengelo, 25 november (feest van de heilige Catharina) 2020
Jeanne van der Stappen - Heyvaert